

PODVELEBITSKA SJEĆANJA

Velika gora, veličanstvena planina, velebna bit naše kraške siromašne zemljice — Velebit. Zadrli golemi hridinasti masivi ponosnom glavom u burne maglene oblake pa sa zvijezdama druguju, gromom se igraju i bure rađaju, Silne temelje u more ugradili, sve tamo do zemlji u utrobu, pa tisućama uvalica optočili svoje kamenite skute. Pa se s plavim morem vjekovima čas ljube, čas sudaraju.

Kad si, putniče, gordu Liku za leđima ostavio, prekoračio burni Vratnik ili ledene Oltare, zeleni Alan ili kršni Kubus, ugledao si prizor koji zapanjuje i one koji čudima vikli: modra voda ponijela divnu flotu kamenih galija, takvima ti se otoci pričinili, pa ih bezbrojnim suncima miluje. Svaka galija od oblaka satkano jedro propela i tihano klizi iz stoljeća u stoljeće, iz naraštaja u naraštaj. Rukom si oči zaklonio, sjaj neviđen. Kad si se pribrao, pogledaj ulijevo, pogledaj udesno, u narod pogledaj. Na kamenjaru izoštrio razum, srce kožunom u trudu ugrijao, a ruku žuljem ukrasio, pa drága i čoviku domorocu i namjerniku koji u to kameno carstvo, bog zna iz kojeg kuta svijeta, zakorači.

Točilo se vrime niza stranu. Točilo se niz goru kamenje. Nešto bure kri-lom koturale, nešto sa sobom ponijeli, a nešto bujice, urlajući gudurama, u čudnoj šali k moru snijele.

A čovjek kamen u ruku pa počeo graditi.

Rodili se zakloni u kamenitu svijetu, izrasla ognjišta. Čas na ovom krš-nom podu, čas u onoj zasjenjenoj drági ili dulibi, pa po tri u zaštićenu docu, pa pokoje u padežu, na kosi, kako već slučaj sročio i gospodar zakrojio. Ne-koja na obalu sjela, na dlan moru, s galebima druguju osamljena ili pak okupljena u bijela gnijezda raznolikih razmjera. Rodio se kroz maglu stoljeća ponosni Senj, ubavo Jurjevo, u luku kamena savijeno Lukovo, pa sićušna Biluća, smokovim gajem označena Klada, prastari Starigrad, stinama obrubljena Stinica pa niz zaselaka sve do Paga Karlovog.

Iz tih naseobina odbila se uzbrdo cesta ili staza, umorna, mučna, znojna ili ledena, već kako godina kaže, pobjegla uza strmac, kamen vara, preskače ga, zaobilazi, uza stranu puzi na tjeme planini, da bi se povratniku koji niz-brdo nakanio splela pod nogama hitra, brza, vodeći ga korakom koji sve brže k moru teče.

Čudno to more, čud mu ćaćinu. Kad ćeš uzbrdo, ono ne da, privlači, ne pušta od sebe kao da te modrim zrakama uz sebe vezalo, a kad silaziš, nepre-

stano požuruje, brže, još brže, trči, leti, u buru se spleti pa siđi modroj vodi na obalu.

Silazio godinama svit niza stranu i uzlazio uza stranu. Koliko je samo silnih brundunala Matan Stipanov niz goru sagnao. I ledenom cestom i kroz snijegom zametenu planinu, a vučji trag uz njega križao pa srh na konju i čoviku. Pa koliko kola i kola drva Josina Markanov gospodinu Toni doli na more sveto. A kad s mora u planinu pogledaš, a ona burom udari, e vire mi, gledati ne moreš. Ledi obraz, suzi oko, bura navrla u grlo, guši i pluća probada, da joj mater ledenu, kud navre takova.

Pa radosti cvatu, pa žalosti tuku, a vrime čas curi, nikako da ga u korak satiraš, a čas leti ko bura niza stranu pa nisi ni dahnuo, a ono sin za sol-data, a kćeri za ženidbu stasale. A ti, ljudi i ne viruju, još uvik i mlad i snažan, voz bi drva ramenom od šale podigao.

Eto i u takvu smo se kraju našli kad nas je vrag od doma otjerao ili kesio zube želeći nas satrti.

Pod nama nejački brodovi, a protiv nas zao, u željezo obučen grih pakleni.

Kad bi tako brz račun lake ruke skontao, nema nas, družu. Ali tu je i puno toga dobrojiti: tu su naše noći, naše dräge, naše sike i školji, naša zubata bura, tu su, na nekoliko ura hoda i naše matere, oci naši, braća nedo-rasla, pa i djevojke naše.

Čuješ li, uljezu, moj račun, da ti mater vražju. Tu je naša krv.

I iz tog nevrimenta po koja mrvica sjećanja. Poslušajte!

Zadnji prosinački dan.

Staro leto godine 1943. I jest staro. I imalo kad ostariti. Traje, traje, traje već koliko deset drugih. Zasitilo se ono nas, a života mi, i mi njega. Ne bilo ga!

Došla nas dvojica u Senj. Brodovi nam u stinovitoj Stinici. Ne u vanjskj dragi, u koju vidovnjaci zacrtali Alan-grad, već u unutrašnjoj, zaklonjenijoj.

A Senj, ljudi moji! Kao da se fundamenti svijeta srušili, pa se grad u tom lomu slomio, razorio, razgradio. Ruševine na kraju i na moru. Razvaljeni carski magazini obalu zasuli i mnoge živote pogazili. Starodrevni hram svetog Frane, grobnica legendarnih uskoka, rasuo se u hrpu kamena i uspomena. Kuće srušene, razotkrite, pukotinama išarane. Crni razbiti prozori kao da plaču kroz buru koja gradom mahnila. Stara senjska »biškupija« legla na zemlju, kamenje kiši i suncu izložila, a široko stepenište nikamo ne vodi.

I more ranjeno. Strše jarboli potopljenih brodova koji se na rivu naslonili, a more u njima klokoće. Tješi, tuži, šta li.

Došli smo po hranu. Sljedovanje.

Dobili nekoliko vreća kukuruzna brašna, ma da ga teško poznaješ, zaze-lenjelo ko trava zelena u gori zelenoj. Ranciv se dah oko vreća na po koji korak u nos zavlaci, ali jedino, boljega nema, pa dragocjeno. I dobro došlo. I ono ostarjelo u staru letu. Pa tri barila slane ribe, baril po brodu. I — gotovo! Ali mnogi i o tom sanjaju.

Kažu neka počekamo sutra. Jedan će mali, od Talijana zarobljeni kaminčić, onaj što nosa nije imao, po nekakvu poslu prema Jablancu, pa će prevesti i nas dvojicu i našu »minažu«. Sutra, kažu, na mlado leto, u šest ujutro polazak ispred Komande mornarice, koja smještena u Aleji, u Simatićevoj »Palestri«. Dotle — voljno!

Najradije bih preko noći, kao u tri prilike ranije, do mojih dragih staraca u Novi. Zagaziš oko sedme u večer, pol ure prije polnoći eno te pod rodnim krovom. Ugriješ srce, pa oko ure iza polnoće korak prema Senju. Oko šeste jutrom, još se noći ne da, a ti pod Nehajem. No, puše bura kai grih pakleni, zima leđi, a i bojim se po takvu zlu i okasniti. Dakle, ovaj puta ništa od Novoga.

Prošetajmo po Senju. Svit se miješa po Potoku, po Cilnici, po rivi. Znanaca i neznanaca. I gorštaka, i Senjanov, i Primoraca, Bodula, ljudi ispod Velebita, ma naroda odasvud. I kud će mladost, tek za nekoliko dvadesetu prebacili, nego na doček mladoga leta u dvoranu starog »Nehaja«. Pa tancaj i pivaj i puni srce novim nadama.

U polnoć, odmah nakon čestitanja, netko sa »bine« javlja veselu vijest: »Ruska armija oslobodila Žitimir. Dobar znak, drugarice i drugovi. Nađajmo se u Novom letu i žitu i miru!«

A ono, zoru mu ćaćinu, umjesto žita nanijelo glad, a umjesto mirom, krvlju i smrću zalilo.

Ali donosilo i cvijeće koje u zimi rata proljeće pripovijedalo.

Avo drugo sjećanje nešto ranije biva. Negdje je mjesec studeni četrde set i treće.

Naši brodovi vezani na novoj rivi grada kog klesan kamen sazdao, uz obale ubavog Raba. Nad nama zvonici, miris borovih šuma koje nadšumar Belja podigao, pa mu, u znak harnosti, općina rapska ime u kamen uklesa. More u desecima vala i uvalica zrcali zimsko sunce prvih jutarnjih ura. Čekamo naređenja.

Kad, tamo iza lunske punte — jarbol visoko nad školj provirio. Putuje. Još se za puntom broda ne vidi, samo jarbol visok nad školjem. Bit će da je usađen na povelik brod, jer visok i snažan. Kad, ljudi dragi, dugo za njim još jedan jarbol istim putem krenuo. Dva broda, šta li!? Ma, između dva jarbola, kako se punta stanjila, i dimnjak po školju šeće. I dim, kao perjanica, zrakom vijori. Dakle, pravi veliki parobrod kakvog već podugo ne vidjesmo. Eno mu i trupa, veliki teretnjak. Prošao puntu pa se pružio dug, i on i brige naše.

»Pali motor! Na oružje!«

Vrti Jerko, vrti ko pomaman. Znoj curi, sve po koji svetac u bujicu riječi upleten, ali motor ne pali. A parobrod počeo zaokretati. Velika se »prova« k Rabu nakanila.

Vrti naš Jerko, i još po koji Jerko. Lica crvena od napora, ali »Macola« neće pa neće. Zakašlje po koji put, ali dalje od kašljanja ni makac, jedino što ono kao odahne, ah, ah, i gotovo.

A brodusina, vrazi ga znali čiji je, sigurno je jedino da naš nije, val pod »provom« put Raba zaparao.

»Macola« izdala. Zakazala.

Već se govori o prebacivanju pokretnog oružja i posade na obalu, kad »provetina« polako udesno zanese, pa još, pa još, pa u kanal prema Karlobagu usmjeri. A nama, da nas tko ne čuje, nama odlanulo, ono jest da to nekako nejunaki, ali odlanulo, za ovaj nas put preskočilo.

Eno, na boku broda velika njemačka oznaka, kukasti križ, kukasta ga griža pojila.

Motrimo. Najednom, iza punte Dolina, iz pravca Jablanca naš mali razarač PČ 3 »Škampo«. Svoju provu pravo na švabu uperio i vozi iz svih svojih

snaga. David na Golijata. Nerazmjerni neopisivi, golem. Ali gura »Škampe«. Držimo palce, dah zamro. Kako li će se ovaj susret završiti?

Kad, grune top. Čuje se detonacija od strane Jablanca. Zapjeni more na milju od broda. Ponovno zagrmi, opet prekratko. Šteta. Razumjeli smo: mala haubica smještena kod jablanačkog »ferala« pokušava dohvatiti grdosiju. I pomoći »Skampu«. Na žalost, ne dobacuje. No i Švabe vidjeli i čuli. Skrenuli bliže otoku Pagu, da povećaju razmak, zlu ne tribalo.

Uto »Škampe« zapuca. Klokoče i teška provena »zbrojovka« i laki mi traljezi. Ali i švabo oružjem raspalio. Željezni gorostas na drvnog junačića. Pa, brzinom snažniji, umakao. A »Škampe« rutu put Jablanca.

Tobžiju s haubice u taj čas nismo poznavali. Malo dana zatim upoznali ga. Na »Škompa« se ukrcao i s nama, do kraj rata, i dobro i zlo dijelio.

Naš drug Krešo iz Jablanca.

Čujte i treću.

Tih smo dana mnogo štošta obavili:

Razoružanje stare jugoslavenske krstarice »Dalmacije« koja se na Silbi nasukala i nasukana pozobala nekoliko engleskih torpeda. Švabe ju zvali imenom »Niobe«.

Zatim prebacivanje logoraša iz zloglasnih kamporskih logora u Jablanac. Sjećam se Slovenaca, u četama su, pjevajući, cestom prema Štirovači zakoračili.

Pa nalog: oko polnoći uploviti u uvalu Vela Javorna, dio posade, radi osiguranja, ostaviti na brodovima, a s ostalima kozjom stazom uzbrdo, preći cestu Jablanac—Karlobag, u zaseoku Lug preuzeti grupu teških ranjenika pa s njima na sigurno, put Visa i dalje.

Penjemo se kroz noć kamenjarom i šikarom uzbrdo. I za mlada čovjeka dobre pola ure naporna puta. Bez poteškoća prešli smo cestu. Srce življe zakuca a misao želje plete; kad ću s njom i hoću li ikada prema tramuntani, kroz Žive Bunare, Ažić-dragu, kroz Jurjevo i Senj u moj Novi grad, pod krov roditeljski. Ili će se život negdje u vrtlogu rata ugasiti...

Ostavimo maštanja.

Nad cestom, stisnute među gudurama, zaklonjene gromačama i raslinjem, kamene siromašne kućice. Odakle im samo ono sočno, ubavo ime Lug? Iako tamno, tek ura iza polnoći, sivi se svijet ipak nazire.

Poluglasan poziv:

»Stoj! Tko ide?«

Žensko čeljade. Bolničarka na straži.

Sporazumjeli se. Prateća četa izvirila iz noći. Oživio mrtav zaselak. Vrata su, tu i tamo, suho zacvilila. Netko zijeva, netko potmulo jauče, a poneko stenje

Jedan pjevuši. Tužno, monotono. Kažu, u ognjici je.

Pokrenulo se malo zatim klupko ljudi niz puteljak, preko ceste, pak k moru, prema brodovima.

Neke nose na svakojakim nosilima. Poneki, između dva pratioca, sami hramlju.

Put označen stuganjem nogu o kamen, ostrim vonjem krvi ranjenih drugova, kratkim dahom vrućice i onim isprekidanim pjevušenjem koje, tiho, tihano, u mozak siječe a, vjerujem, do zvijezda dopire.

O rame mi se oslonio jedan od njih. Teško diše. Jedna mu ruka odrezana, a i u trbuh ranjen. Zacvili, pa se smiri, pa opet. Zabugari kroz stisnute zube:

»Kamo ćemo? Već danima nizbrdo. Zemlji u utrobu, kamo li? U neku nas vražju konobu vodite...«

»Druže, odgovaram, evo, još malo pa smo na moru. Velebit ste pregazili. Silna je to gora, visoka do neba. Ali, evo, strpi se još pola sata. Počinut ćeš na brodu.«

Polijegali po kuverti. Oči im gore vatrom koja suzu suši. Vjerujem, i kad bi htjeli, ne bi mogli plakati.

Brodovi potresli motorima. Idemo.

Hvala, velebni Velebite, što si ih žive na domak pomoći i slobodi niz skute sveo.

I tako. Ima zgoda i zgodica i vedrih i tužnih. Mnoge se, trnovite, nerado i mučno kroz mozak provlače. A mnoge, veseliye, svakog časa u mislima.

Kad ih danas situ, dobro obučenu i zdravu pripovijedaš, gleda te ispod oka, pa, kao misliš, možda tako nije ni bilo.

A bilo je! I tako i svakako! I kojekako!

Bilo je noći koje su mjesecima trajale, kad je, vjerujem, siguran sam u to, vrijeme zaleđeno i zastrašeno, stalo pa stajalo.

Ali bilo je i svitanja koja se u mirnodopskim tokovima ne mogu doživjeti. Ni riječju ni bojom reći.

Veliki majstor, vrijeme, svojim velikim kistom svakojake boje nanosi.

Neka sjećanja rumeno oboji pa svijetle kao svibanjska mlada svitanja.

Neke crnom bojom zaboravi premaže.

Hvala mu! Dobro čini!